

A Monarchia katonai kormányzóságának tevékenysége Szerbiában, 1916—18-ban.

Az első világháborúban sok áldozattal megfizetett tapasztalatainkat nem szabad elfelejteni, mint ez, sajnos, részben már meg is történt. Szybelt mondása szerint a történelemnek egy fontos tanulsága van, hogy sohasem tanulunk belőle. Hogy mondása ma ne legyen érvényes, közönségünk figyelmét fel akarnám sok olyan tanúlságra, tapasztalatra hívni, melyekért annakidején nagy árat fizettünk.

A második szerbiai támadás 1915 októberén kezdődött meg s mint tudjuk, hamarosan befejeződött. A hadjárat befejezte után 29.644 négyzetkilométernyi terület jutott a Monarchia kezére a meghódított Szerbiában, míg nagyobb keleti részét Bulgária kapta.

Az első katonai kormányzóságot 1916 január 1-én állították fel; a főkormányzó, gróf Salis-Seewies altábornagy, január 7-én foglalta el helyét. A megszállt Szerbia gazdasági kihasználása teljesen a Monarchia hadvezetőségét illette. A német szövetségesnek ebbe semminemű beleszólása nem volt. A német érdekeket Belgrádban külön német konzul képviselte. A bolgár terület gazdasági kérdéseiben viszont mi teljes „desinteressement“-et árultunk el. A németek ott erős befolyást biztosítottak maguknak, melyből az idők folyamán a súrlódások egész láncolata keletkezett. Ez végül is a német és bolgár körök némi elhidegüléséhez vezetett.

Az első katonai kormányzat vezető férfiai azonban bizonyos szlavofil és magyarellenes irányzat felé hajlottak; a gazdasági kérdésekben pedig nem mutatkoztak eléggé járatosaknak. úgyhogy gróf Tisza István miniszterelnök közbelépésére, 1916 július 7-én a megszállt Szerbia új kormányzót kapott. A kormányzó báró Rhemen gyalogsági tábornok volt. Vezérkari főnöke Kerchnawe ezredes, országos polgári kormánybiztos neves tudósunk, dr. Thallóczy Lajos, közös pénzügyminiszteri osztályfőnök. Mivel gróf Tisza István határozottan magyar vezérkari tisztet követelt a közigazgatás élére, engem vezényeltek le, annál is inkább, mivel magyar létemre a szerb nyelven kívül a franciát is

beszéltem, ami a bolgárokkal való hivatalos tárgyalásoknál többször szükségesnek bizonyult.

E tanulmány keretében nem vázolhatom teljesen és kimerítően a belgrádi katonai kormányzás két és fél éves tevékenységét. A kulturális katonai vonatkozásokat, az összeköttetés problémáit el fogom hanyagolni; a fősúlyt a közgazdasági viszonyokra, a közgazdasági tevékenységre és kihasználásra vetve.

Amikor a főkormányzáság működését megkezdte, a Monarchiában gazdasági téren már erősen érezhető volt a másfélévi háború befolyása. Főleg az élelmicikkek kevesbedtek és drágultak, de észlelhetőek voltak hiányok ruházati cikkekben, fémekben és más anyagokban is. Magától értetődik tehát, hogy a főkormányzáság arra törekedett, hogy elsősorban a legközvetlenebb szükségletet biztosítsa, azaz a megélhetési viszonyokat enyhítse, miért is érdeklődését a földművelés felé irányította.

A megszállott terület északon a Száva és Duna mentén, keleten a Morava völgyében és nyugaton a Drina alsó folyásán igen termékeny alföld. A lakosságnak 86 százaléka falun lakott, ezek 5—6 százalék kivételével, akik kereskedők, illetve hivatalnokok, ősi idők óta mind földműveléssel, állattenyésztéssel és gyümölcsstermeléssel foglalkoztak.

Igen kedvezőtlenül befolyásolta a megszállott terület mezőgazdaságát a birtokmegosztás is. A birtokok 14 százaléka két hektáron aluli törpebirtok, 40 százaléka 2—5 és 25 százaléka 5—10 hektárnyi kisbirtok. Csupán 17 százalék középbirtok volt 10—50 hektárig és csak három birtok volt egyenként 250—300 hektár. Emellett a paraszt még összeáll rokonaival a „Zadruga“-ba; ez a családi közösség. Ezek a birtokállományukat összevetik és közösen megmunkálják, de a területről csak annyit szántanak fel, amennyi a családi közösség összes tagjainak megélhetésére éppen szükséges; a birtok többi része parlagon marad. Így bevonulásunk alkalmával 50.000 hektárnyi jó termőföld pihent, ahelyett, hogy az amúgy is megszorult lakosság javára termelt volna.

Az állami, egyházi és kolostori birtokok a megszállott területnek körülbelül 50 százalékát tették; de mindezekből legfeljebb 2300 hektár volt szántóföld, a többi erdő, legelő és kopár vidék.

Látjuk az előadottakból, hogy a földművelés nemcsak kezdetleges, hanem még elhanyagolt állapotban is volt. Erős kézzel, eréllyel és nagy körültekintéssel kellett hozzálátni ennek rendezéséhez, mert nemcsak a lakosság, a megszálló csapatok és a délen harcoló 3. hadsereg (később XIX. hadtest) ellátását kellett biztosítani, hanem segíteni kellett a

többi harcvonal csapatain is, esetleg lehetővé tenni azt is, hogy a Monarchia részére is legyen élelmiszer átadható.

1916 elején az országban semmit sem találtunk. A hadtápcsoportokat a hadsereg főparancsnokság látta el élelmiszerekkel. Belgrád és a többi város lakosságát a Monarchia készleteiből kellett élelmezni. Február és március havában fagyasztott hús érkezett Szabadkáról, heti két vagón küldeményben. Pétervárad adott lisztet a legénység számára, budapesti malmokból pedig 80 vagón kukoricát vásároltunk a városi lakosságnak kenyérrel való ellátására. Pedig dehogyan maradt élelmicikkek nélkül Szerbia, hanem a paraszt mindenét elásta, félve attól, hogy a győzők ellenérték nélkül veszik el tőle a búzát, kukoricát és egyéb élelmiszereit, remélve továbbá, hogy a francia és angol csapatokkal megerősített szerb hadsereg nemsokára visszahódítja az országot; így tehát készleteiket megmenthetik a maguk részére.

A főkormányosság hadbiztossága az egész megszállott területet átkutatta csendőrséggel és talált is elásott búzát és kukoricát, valamint elhajtott marhát is az erdőkben és a hegységek félreeső völgyeiben. A hadbiztosság említett intézkedéseinek volt köszönhető, hogy az élelmezési helyzet tetemesen javult, mert a talált készletek révén a megszálló csapatoknak és a lakosságnak megélhetése az aratásig biztosítva lett.

Az élelmiszerrejtés, halmozás tekintetében, ugyanazokat a jelenségeket láthatjuk itt ma hazánkban. Csakhogy akkor egy elvérzett, teljesen kihasznált országról volt szó, melyben a férfimunkaerő teljesen hiányzott, míg ellenben ma — hála Kormányzónk és kormányzatunk bölcs vezetésének — országunkat a háború megkímélte és csak a lakosság egy részének hiszterikus félelme, másik részének kapzsisága és önzése okozza, hogy itt-ott időleges zavarok állnak be egyik-másik ellátási cikkben.

A megszállt Szerbia gazdasági tevékenysége azonban 1916 júliusától fogva, vagyis az új katonai kormányzat működésének megkezdésétől lendül csak fel.

Az őszi vetést Szerbiában épp oly kevésbé ismerték, mint a gazdasági gépeket. A legtöbb helyen még faekével szántottak. A katonai kormányzás gazdasági csoportja, melyet Jármay Andor alezredes vezetett, mindenekelőtt szakemberekkel taníttatta a bennszülött lakosságot a föld intenzívebb művelésére. Az ú. n. „Wirtschaftsstation“-ok közegei oktatták a földbirtokosokat; a kormányzat ekéket, különböző gazdasági gépeket, főleg cséplőgépeket hozatott, úgyhogy 1917 nyarán a termelés már hatalmas fejlődést mutatott az 1916. évvel szemben.

Természetesen a katonai kormányzóság a termelést a legerélyesebb eszközökkel fokozta. Mindenkinék legutolsó talpalatnyi földjét is be kellett vetnie. Az eddig szokásos ugar tilos volt. Ezáltal elértük azt, hogy 1918-ban a megszállt területnek 18 százalékkal lett több a bevetett földje, mint a béke éveiben. Célszerű és előrelátó intézkedések, továbbá a termelés fokozása által elértük azt, hogy 1918-ban 20.000 vagón gabona, a kukoricatermés nélkül, állott kiviteltre készen, melyből 10.000 vagónt tényleg ki is szállítottak. A világháború előtti években Szerbia évenként csak 1300 vagónt szállított ki.

Mindig hangsúlyoznom kell azonban, hogy munkabíró, teljesértékű férfiú alig volt az országban! Ezek vagy hadifoglyok, vagy pedig internáltak voltak a Monarchiában.

A művelés belterjességét a katonai kormányzat nemcsak a kiadott rendeletekkel és azok megtartásának pontos ellenőrzésével érte el, hanem főleg azzal, hogy a gazdasági állomásokat mintagazdaságokká fejlesztette, amelyeknél nemcsak a földművelés volt mintaszerű, hanem rendezte mindegyikén a mezőgazdaságnak, a mezőgazdasági iparnak azt a részét, amely helyi jelentőségű volt. Törődött azzal is, hogy a gazdák az eredményt lássák. Ellátta a gazdasági állomást tenyészállatokkal és hozzáférhetővé tette ezeket a lakosság állattállományának nemesítésére; ezzel rövid két és félévi időtartamban is igen szép eredményeket ért el, különösen a marhatenyésztés terén, amely a folytonos háború alatt mennyiségileg és minőségileg is visszafejlődött; pl. a hegyvidék marhája szívós, de igen kicsi testalkatú, vézna állat volt, ez a keresztezés útján igen jó és kitartó igavonóállattá és amellet húsában is kiadósabbá vált.

Hozott a katonai kormányzóság magyar, svájci és német tenyészmarhát is, amelyekkel az alföldi állatok minőségét javította. Ezzel az intézkedéssel javult a tejellátás is. Szerbiában t. i. mindig tejhiány volt, mert az állatokat a legelőn tartották, minden egyéni kezelés nélkül. A borjú elválasztása után a teheneket csak rövid ideig fejték, a nyert tejet azonban csak legkisebb részben küldték lakott-helyekre; többi részéből vaját, túrót és sajtot készítettek. A gazdasági osztálynak sikerült az állatoknak istállóban tartását és rendszeres fejését a városok közelében meghonosítania.

A juh, kecske és sertés tenyészttést csak rendszeres mederbe kellett terelni, mert ezeknek az állatoknak tenyésztése Szerbiában általában és mindig igen jó volt. Csak a legelőket akarta javítani a mezőgazdasági osztály, csatornázással és fűmagbehintéssel. A termény gyűjtését és érté-

kesítését a hadseregfőparancsnokság egy központ felállításával gondolta megoldani, melynek keretén belül egy bankcsoport pénzelte volna a gabonaneműek megvásárlását. Ezt a munkát ügynökök végezték volna. A Főkormányzóság azonban felhívta a Főparancsnokság figyelmét azokra a veszélyekre, amelyet az ország ügynökökkel való elárasztása magában hord; azonkívül túlzottnak találta a konzorcium haszonkövetelését, miből kifolyólag azután kérte, hogy az említett központ, mint katonai szerv rendszeresíttessék. A Főparancsnokság engedélye folytán létesült azután a szerbiai katonai Termésértékesítő Központ. Ezt a központot kereskedelmi alapon szervezték meg. A kincstártól több millió korona előleget kapott, egyévi törlesztésre. Alkalmazottait saját bevételeiből tartozott díjazni, miért is a gabonaneműeket egy koronával drágábban adhatta el, mint ahogy beszerezte.

A Központ vezetősége munkáját 1916. évi június havában kezdte meg a gabonaosztály és a könyvelés felállításával. A könyvelést mindenképen a kereskedelmi elszámolás mintájára szervezték meg, de különleges viszonyok figyelembevételével. Egy magyar kereskedelmi iskolai tanár oly áttekinthetően használta itt a kettős könyvelés minden előnyét a kamerálisztika mellett, hogy budapesti és bécsi kapacitások kértek engedélyt ennek tanulmányozására. A két említett osztály mellett működött a személyügyi előadó és a pénztár.

Az érdemleges munka a Főkormányzóság statisztikai osztályánál már előjegyzett összes termelők birtokainak ellenőrzésével kezdődött; egyúttal megállapították, hogy birtokuk mely területén milyen magot vetettek el. Ezt a megállapítást kerületenként és a kerületben községenként kimutatásokba vették fel, melyekből pontosan meg lehetett állapítani, hány őstermelő van, mennyi birtokkal rendelkezik, birtoka mivel van bevetve és hektáronként mi a várható eredmény a termésben.

Ezután a központ vezetősége az egyes kerületek közlekedési viszonyait tanulmányozta, annak megállapítása végett, hogy a termelő termését meddig, azaz milyen állomásig szállíthatja be. Oly állomáson, ahová sok termelő hozhatta termékét, a termés átvételére, kifizetésére és állandó raktárolására fiókhivatalt állított fel, oly állomásokon pedig, ahová kevés termelő gravitált, átvételi bizottságot küldött ki, amely az átvett és kifizetett termést a legközelebbi fiókhivatalhoz, vagy pedig közvetlenül Belgrádba, a központi raktárba szállította be. Hogy a termelők a rendelkezésre álló csekély szállítóeszközzel termésüket okvetlen beszállít-

hassák az illetékes fiókhivatalig, a központ várható bevételi terhére több hídát építtetett és sok utat megjavíttatott, jókarba helyezett.

A kiszámított termés eredményét a cséplőgépnél ellenőrizte a központ által kiküldött közeg. A gazda termését a cséplőgépekbe csak a fiókhivatal tisztje által kiállított cséplési engedély alapján vihette. A cséplőgépnél a termést bemérték, a tiszt az egészet átvette és készpénzzel a helyszínen kifizette. Átvétel után kiadta a gazdáknak és családjának járó kenyérmagvat, egyúttal a kiadott mennyiségre szóló őrlési engedélyt is.

Miután a malmok is katonai felügyelet alatt állottak, többet senki sem őrltetthetett, mint amennyi az őrlési engedélyében fel volt tüntetve. A szerb köztermelők, a parasztok, ebbe a rendszerbe belenyugodtak, mert leadott termésüket azonnal kifizették, a nekik és családjuknak járó termésrészt levonás nélkül megkapták épp úgy, mint az idejekorán kiválasztott minőségű és mennyiségű vetőmagot és az engedélyezett számú sertés hizlalására szükséges korpát és kukoricát is.

A megszállt Szerbia ellátásánál természetszerűleg szintén életbeléptették a maximális árakat. *Ennek a rendszabálynak hátrányai rövid időn belül mutatkoztak. A maximális árak azonnal minimálissá váltak, vagyis a maximális áron semmit sem lehetett venni, ellenben virágzott a zugaárúsítás.* A kormányzóság ezen úgy segített, hogy a termelőnek elég magasán állapította meg az árat, *másrészt nem foglalta le minden készletét, hanem az őstermelő, illetve a szabad forgalom számára is meghagyott egy bizonyos mennyiséget.* Aki gyorsan, vagy a kiszámítottnál nagyobb mennyiséget szállított, jutalmat kapott, melyet sokszor kívánságához képest cukorban, sóban, petróleumban fizettek ki.

Beigazolódott, hogy büntetéssel, megtorlással egyedül nem lehet az ellátást biztosítani. Így inkább jutalmakkal, prémiumokkal serkentették a köztermelőket, többet termelni. A tényleges évi termelést magas jutalomban részesítették.

Ezzel a módszerrel igen jó tapasztalatokra tettünk szert, mivel igen hamar rájöttünk, hogy nem lehet minden kisgazda mellé csendőrt állítani, mert még akkor is kijátszották volna a rendelkezéseket, vagy elrejtették volna az áruikat. Ezzel a módszerrel elértük azt, hogy Belgrád és a nagyobb városok piacain mindig, mindennemű élelmiszert lehetett kapni, a háborúhoz viszonyított árokon, melyek azonban mindig alacsonyabbak voltak, mint a Monarchiában. Mivel az ára-

kat a helyi körülmények figyelembevételével a mindenkori viszonyokhoz megfelelően állapítottuk meg s ezek az árak megfelelőek voltak, nem fizette ki magát a zúgkereskedelmet folytatni, annál is inkább, mivel az utóbbit igen szigorúan büntették. A minimális büntetés négy heti elzárás volt, az illetőnek üzletét bezárták, a kirakatába gyászjelentést tettek annak rendes formájában, hogy az illető árdrágítás miatt, vagy zúgkereskedelem üzéséért mennyi időre és hol hűsöl.

A gabonaosztályban sok évi tapasztalattal bíró szakemberek működtek, önállóan dolgozva és felelősséget vállalva. A termésértékesítő központ 1916 nyarán megkapta az engedélyt a gyümölcsneműeknek, babnak, kendernek és az olajmagvaknak lefoglalhatására is. A hadsereg főparancsnokság engedélye folytán a gabonaosztály mellé felállította a gyümölcsosztályt, amely kezdetben csak a szilva vásárlásával foglalkozott, később azonban a szilvapálinkát (rakiát, slivovicát) és a szőlőt is megvásárolta, azután a cseresznyét, almát, körtét, diót ésogyorót is bevonta ügykörébe; ezzel segítette a Monarchiát, de a termelő szerb parasztot is, aki ilyenén termését értékesítette.

A gyümölcsosztály produktumai a megélhetésre már nem oly elsőrendű szükségletek, mint a liszt, ezért ez az osztály nemcsak a hadsereg ellátására, hanem kivitelre is dolgozott, hogy a hadügyminisztériumnak hadianyag beszerzésére szükséges valutát szerezzen. Az aszalt szilva, lekvár és a híres rakia és szerb szilvapálinka már régen kivitel tárgya volt. Ezeket az ágakat kellett tehát csak továbbfejleszteni, illetve újból életrekelteni, ami igen sok nehézséggel járt. A mesterségüket kiválóan ismerő vándorfőzőknek nevezett szakemberek t. i. a hadsereggel elvonultak, a megmaradt öregek készülcék nélkül voltak, mert ezeket — színvörösréz lévén — részben a szerb kormány, részben pedig a megmaradt csekély mennyiséget a 3. hadsereg lefoglalta és feldolgoztatta hadicélra. De az erős akarat és a szükség itt is jó tanítómasternek bizonyult: sok kísérletezés után megtalálták a vasedénynek azt a formáját, amely a szilvafőzéshez is alkalmas volt és nemsokára 69 főzőhelyen főzték a híres szerb lekvárt.

A szilvatermés nagyobb részét megaszalták. Ezt a lakosság végezte, az erre a célra készített szárítókemencékben. Az aszalt szilvát azután a hadsereg megvásárolta, azaz a katonai igazgatás a hadsereg céljaira. A rakiafőzést a központ önkezelésbe vette.

A szilvatermés értékesítésével párhuzamosan folyt a szőlőtermés kihasználása is. Semendria, Arangjelovac, Trste-

nik, Jagodina és Alexandrovac vidéke igen gazdag szőlőkben. Mint mindenütt, úgy itt is nagy akadályokat kellett elhárítani, míg a szőlő helyes értékesítését biztosíthatták. A semendriai és aranjelovaci állami borgazdaságon kívül, nem volt sem megfelelő pince, sem prés, sem helyesen kezelt hordó, sem másfajta legszükségesebb berendezés a szőlő megfelelő feldolgozásához. Szakember még a nagyobb szőlőbirtokosok között sem akadt és így az igen jó szerb szőlőnek nedve avas, zavaros borrá vált a szakszerűtlen kezelés következtében. Miután a Központ közvetlen a szőlőérés előtt kapott csak engedélyt annak megvásárlására, azaz vásárlás útján való lefoglalására, nem volt már képes a szőlő feldolgozását az idő rövidsége miatt önkezelésbe venni. A hort a Palugyay-céggel kötött szerződés alapján, a cég eszközeivel és munkaerőivel préseltette ki és küldte borszállítóvagónokban Budafokra kezelés végett.

Mozgó gőzpréseket állítottak fel a szőlővidék vasúti állomásain, a préselt mustot azonnal a készenálló borciszternavagónokba szivattyúzva Budafokra küldték.

A szerbiai katonai kormányzóság nem feledkezett meg arról sem, hogy a hátszországban nyomorgó lakosságot is támogassa. Több osztrák és magyar város kapott rendszeres szállítmányokat. Liszt, aszaltszilva, lekvár, sertészsír, vaj, túró, friss gyümölcs, méz és elsőrangú dohány indult rendszeres szállítmányokban a katonai központokba és a hadsereget támogató nyilvános intézetekhez, ahol örömmel fogadták az elsőrendű árut.

Minden Szerbiából szabadságra induló tiszt és katona kb. 25 kg-ig vásárolhatott és vitt övéinek a felsorolt cikkek-ből, ezzel nemcsak saját ellátását biztosítva, hanem a 14 napi szabadságán felesége, családja, övéi megélhetését felsegítve, a hátszország javát is szolgált.

A hátszországba küldött élelmiszerekkel, főleg az Ausztriába irányítottakkal, részben, igen rossz tapasztalatokra tettünk szert. A különböző osztrák központok a Szerbiából küldött árut nem a Kormányzóság által kiszabott olcsó áron árusították — hiszen mi e szállítmányokkal a szegény lakosságon akartunk segíteni, hogy olcsóbb húshoz juthassanak — hanem a hátszországban megszabott szokásos maximális áron bocsátották a lakosság rendelkezésére. Tiltakozásunkra azt válaszolták, hogy nem lehet a hét egy napján a húst felével olcsóbban adni, mint a többi napokon. A hasznot természetesen lefölözték a központok. Megtörtént az is, hogy a bécsi központi bevásárló bizottság 6 vagon disznóhúst szándékosan a schwechati pályaudvaron hagyott, míg a készletek elromlottak, csakhogy ne kelljen a húst olcsóbban adni.

A katonai kormányzóság élősúlyban 2 koronáért adta Bécsnek és Budapestnek az olcsó húst. Budapesten tényleg olcsóbban is mérték ki, $\frac{1}{2}$ kg-os csomagokban, a Szerbiából szállított méltányos árú húst, mint a Katonai Kormányzóság segélyakcióját. Bécsben ellenben a kitűnő szerb húst vagy 6 korona napiáron adták el, vagy helyette cafatot kapott a szegényebborsú osztrák lakosság, mint szerb húst.

Visszaélések a háborúban, ha élelemszűke áll be, mindig előfordulnak, de szükséges, hogy ezeket a legélesebben torolják meg.

1918-ig az ú. n. Gyümölcs-Osztály keretében felállítottak 3 alkoholgyárat, 2 slivovicgyárat, 3 hordógyárat, 1 gyümölcsízgyárat, amely évente 300 vagon gyümölcsíz készített, almából, körtéből és korai szilvából, a csapatok részére, eper-, cseresznye-, barackjameg kórházak részére. Felemelte lekvárfőzőhelyeit 79-re, volt számos rakiaégetője és szüretkor 5 mozgó gőz-borpréssel dolgozott.

A gabonaosztály keretében felállítottak 1 takarmánygyárat, olajsajtoltót a napraforgómagnak és a kukorica csirájának kipréselésére. Kijavította és üzembehelyezte a Katonai Kormányzóság a területnek öt legnagyobb gőzmalomát és ezek üzemének vezetésére a malomosztályt létesítette.

A repülőgépek csavarjainak ragasztására kazeint gyártott. Ezt az üzemét fejlesztve, 2 tejgazdaságot szervezett, amelyek egyike az Uzsice melletti Zlatiboron működött, havasi gazdaság keretében. Tejelő állatállománya 500-nál több juhból és kereken 100 tehénből állott. A gyár mellékterményeiből sertéseket is hizlalt. Egy magyar népfelkelő állatorvos volt az, aki elsőnek gyártott kazeint juttejíróból. Módszerét két német vegyész mérnök tanulmányozta a zlatibori havasi gazdaságban. A másik tejgazdaság Belgrádban volt.

Eleinte a sertéshízlalás teljes egészében a hadbiztosság ügykörébe tartozott, de idővel kénytelen volt a külső állomásokra vonatkozó részét a Termésértékesítő Központnak átadni, amely erre a célra megfelelőbbnek bizonyult. A hadbiztosság csak a belgrádi óriási méretű, amerikai módra berendezett vágóhídon hizlalt és vágott, évente szintén több-ezerre menő sertést a hadsereg szükségletére. Volt a Termésértékesítő Központnak még egy zsákosztálya, zsákok és más csomagolóeszközök előállítására és jókarbantartására. A Központ 25 állandó ipari üzemet létesített és 84 átmeneti üzemet állított fel a szilva- és szőlőérés idején.

Fiókjait és átvételi állomásait 16-ról 45-re emelte, behálózva ezzel az egész országot úgy, hogy a termés legkisebb része is ezáltal kezébe jutott. 75 tisztet, 4 polgári szakembert,

16 gazdasági hivatalnokot, akiket a Központ maga képzett ki, 42 hadiársvát, mint kezelőnőt, 127 altisztet, 395 katonát és 1000 foglyot foglalkoztatott és tartott is el. Az évi pénzforgalom meghaladta a 100 millió koronát; tiszta hasznát a hadügyminiszter rendelkezésére bocsátotta. Ezenkívül egy Belgrádban létesült katonai cigarettagyár berendezésének és üzemanyagának (papír és dohány) beszerzését finanszírozta, hasonlóan ellátta az Üszkübben már régebben működő ilyen gyárat üzemanyaggal.

Mindezeket az óriási munkákat magyar tisztek, Jármy Andor alezredes és Pachner honvéd hadbiztos, szervezték meg. A beosztott közegek legnagyobb része magyar volt, de foglalkoztattuk a megbízható szerb elemeket is.

A főkormányzóság igen nagy gondot fordított a halászat fejlesztésére is, mert a gazdaságnak ez az ágazata a húsellátást könnyítette meg. A halászatot a belgrádi katonai rendőrség hatáskörébe utalta, ahol Jelich népfelkelő főhadnagy, bajai ügyvéd, aki szakember volt, vette át a szervezést és vezetést. Ez a kezdeményező főhadnagy néhány népfelkelő és a Duna és Száva mentén felkutatott több szerb halász segítségével már rövid idő múlva szép eredményeket ért el. A Dunán való halászatot azonnal megindította, azután megszervezte a Száván és végül a szerb területen levő összes haldús folyókon.

Lassan-lassan egész hajórajt szervezett a halászat részére, amelynek főhajója egy vontató gőzbárka volt, de több motorcsónakkal, azonkívül ladikkokkal és dereglyékkel is rendelkezett.

Évente 25—30 vagon halat fogtak ki a halászok a folyókból, amelynek kisebb részét a megszállott terület csapatai, kórházai és lakossága fogyasztották el; legnagyobb részt azonban füstölt állapotban a Monarchiába került.

A halászat a Dunán sokszor meglepetésekkel járt. Így többször sikerült 60- sőt 70 kg-os vizát fogni, sőt egy esetben egy 3 méter hosszú és 130 kg. súlyú harcsa is került a hálóba; egy 22 kg-os óriásponty és 17 kg-os csuka szintén különleges példányok voltak. Egy alkalommal pedig igen különös módon feszült meg a háló; elővigyázattal, lassan húzták a halászok, hogy az újabb szenzáció meg ne szökjön. Végre kikerült egy éles folyamakna, amitől aztán a derék halászok szöktek meg.

A megszállott terület földjét igen gazdag erdők borították, amelyeknek kihasználása az utak kezdetlegessége és közlekedési eszközök hiánya folytán eleinte csak kis mértékben történhetett. Az általunk megszállott területnek kb. 350.000 hektárnyi erdői felerészben bükk, negyedrészen

tölgy és utolsó negyedükben más lombos és fenyőfából állottak.

A Főkörmányszóság a gazdasági csoport keretében erdészeti hivatalt állított fel a fa értékesítésére; az értékesítés a magyar erdőtörvény szigorú határozványai szerint történt. 1916-ban főleg a magánerdők tölgyfáit vágták ki. Ezek szolgáltatták a megszállott területen szükséges építkezések faanyagát; hulladékaiból került ki a tüzelőfa. Egyúttal intézkedett az erdészeti hivatal, hogy a vasútak felépítményeihez szükséges talpfák is nagyban gyártassanak, mert a főkörmányszóság Csacsak—Lajkovác között új vasutat építtetett. 1917-ben kiterjesztette a faértékesítést az állami erdőkre is, ami által lehetővé vált talpfáit Ausztria és Magyarország vasútainak szállítani. Kitermelte az Uzsicei körletben lévő tara—planinai állami fenyőerdőt is, amelyből kb. 5000 köbméter épületfa került ki.

Fűrésztelepeket állított fel a Drina mentén, ahol a szerb erődítések építéséből fennmaradt nagyszámú fatuskót dolgozták fel tüzelőanyaggá, hasznosítva ezáltal oly fát is, amely már az enyészetnek volt szánva. Az erdészeti osztály működése révén sikerült a megszállott területen építendő utak, hidak, vasútak, házak, barakok, és egyéb építmények részére szükséges faanyagot az okkupált területen kitermelni, azonkívül pedig a Monarchia erősen igénybevett vasútait is talpfákkal ellátni és mindezt rendszeres erdőgazdálkodás mellett. De még más téren is kimutatta rátermettségét az erdészeti osztály. Megindította az uzsicei kerület lucfenyőerdeiben a gyantatermelést és összeszedette a gubacstermet, valamint bükkmakkot olajgyártás céljaira.

A külvilágtól hermetice elzárt központi hatalmak hadseregeinek ellátásánál számottevő tényező volt az érckérdés is. Az óriási szükséglet és az ezzel szembenálló segélyforrások gyors apadása szükségessé tette tehát, hogy a megszállt területek éredús hegységei észszerűen kihasználtságanak.

A bányászati hivatal felelőssége magaslátán állva, azonnal hozzáfogott az összes ismert bányák feltárásához. A feltárt bányák legjelentősebbje a babei ólombánya volt. Ez a rómaiak alatt, tehát kerek 2000 esztendővel ezelőtt igen magasszázalékú ólomércet szolgáltatott.

Ugyancsak ólmot bányászott a bányászati hivatal a ripanji és rudniki bányákból, amely utóbbi vörösrézércet is szolgáltatott csekély, de kiaknázásra mégis érdemes mennyiségben. Érdekes, hogy a ripanji bányában a szerbek az üzemet 1911-ben végleg beszüntették, mert a bányát kitermelve gondolták. A rudniki bányában talált ércek felhasználására csak a Csacsak—Lajkováci vasút befejezése után lehetett gon-

dolni; ekkor azonban többszáz vagon érc volt elküldhető feldolgozásra a Monarchia gyáraiba.

Vlaska mellett, 50 km-nyire délre Belgrádtól, lignitbányát fedezett fel a bányászati hivatal. Ez a bánya naponta 30 vagon barnaszenet eredményezett, amelyet a belgrádi lakosság szívesen vásárolt tüzelőanyag gyanánt. Elszállítására, sajnos, alkalmatlan volt, mert erően morzsolódott.

A sabáci kerületben Krupanj mellett levő Dopripotok bányában antimont bányászt a katonai igazgatás. Ez a bánya az osztrák-magyar államvasúttársaság tulajdona volt.

A Főkormányzóság még 1918-ban is állandóan tudományos expedíciókat küldött ki a szerb érc- és fémtelepek, illetve a szénvidék tanulmányozására. Ezek a kutatások előreláthatólag újabb gazdag bányák megnyitását eredményezték volna, mert már biztos adataink voltak, hogy Csacsaknál és Kraljevónál gazdag krómtelepek vannak. Úzsice környékén pedig feketeszéntelepet találtunk nagyobb kiterjedésben.

Szerbia jóformán teljesen agrárállam volt. Ipara nem számottevő. Tulajdonképpen nagyobb gyárak csak Belgrád és Kragujevacban voltak; ezek azonban a harcokban jóformán teljesen elpusztultak. Amennyire lehetett, a kormányzóság üzembe helyezte a gyárakat, de sokszor hiányzott a szükséges tőke. Ausztria egyáltalában nem sietett Szerbia felsegítésére. Magyarország sokkal megértőbbnek mutatkozott, különösen a Kereskedelmi- és Hitelbank, melynek fiókjai is voltak Belgrádban.

Mindenekelőtt üzembe helyezték a belgrádi nagy vágóhidat, a szappan és egy dobozgyárat és a cigarettagyárakat. A szappangyár vezetője, tartalékos hadnagy, szakember lévén, a gyárat valóságos mintateleppé építette ki.

Kragujevácon nagy bőrgyár volt, azt is hamarosan üzembe helyezték, szintén szakembert állítva élére. Az ügyvezetője egy népfelkelő őrmester volt, a polgári életben azonban bőrgyár igazgatója. A gyár kitűnően működött, általános megelégedésre dolgozott és hasznot hozott. Ez a gyár Szerbia lakosságának jó részét opánkákkal, továbbá a katonaságot látta el cipőneművel. 1918 első felében azonkívül még 80 métermázsas elsőrangú talphőrt szállított a Monarchia üzemeinek. Ezt a gyárat még jobban ki lehetett volna építeni, de nem sikerült a hazai tőke érdeklődését iránta felkelteni.

A kragujeváci nagy bőrgyáron kívül Szerbiában még 7 kisebb-nagyobb üzem működött. Többé-kevésbé kezdetlegesen dolgoztak; alkalmam volt ezeket sokszor megsemmisíteni, de céljainknak megfeleltek, mert a bennszülött lakosság és megszálló katonaságunk igényeit kielégítették. Cipő-

gyár nem volt. A cipőket és topánkákat, bocskorokat, csak a kisiparosok készíthették.

Tanulmányomban csak rövid keresztmetszetét adhatam a Katonai Kormányzóság működésének, egyes tárgyköröket ragadva ki, főleg azokat, melyek ma is érdekelhetik közönségünket.

Magyarország jelenlegi ellátásihelyzete és 1916/17. télnek viszonyai között sok tekintetben nagy a hasonlóság. A szerb kormányzóság, mint hallottuk, csak akkor kezdhetette meg valódi, mondhatnók áldásos működését, amidőn 1916 nyarán új emberek kerültek élére, akik mindenütt szakembereket alkalmaztak.

Ha azt vizsgáljuk, miért volt az 1916/18-as években a szerbiai katonai kormányzatnak sikere, csak azt mondhatjuk, hogy az élet s a háború következményeit szem előtt tartva, gyorsan és határozottan dolgozott, mindennemű hatásköri összetűzés, formalitás mellőzésével. Párt és egyéb politikai szerepeket nem ismertünk.

Egy erős ember akarata vezette az egész közigazgatást, melynek csak neve volt katonai, mert többnyire nem hivatásos katonák, hanem katonaruhába öltözött vérbeli szakemberek vezették, önzetlenül és önfeláldozóan. Tekintet nélkül a katonai rangra, mindenkit arra a helyre állítottak, amelyre tudása és multja a polgári életben kijelölte. Büszkéek lehetünk arra, hogy a vezető férfiak túlnyomó része magyar volt.

A katonai kormányzóságnál első elv volt a régi angol mondás: „The right man on the right place.”

Suhay Imre.